

Марія Васильєва

**Передмова до українського видання
Дзонгсара Джам'янґа Кх'єнце
«Що значить не бути буддистом»¹**

Mariia Vasylieva

**Foreword to the Ukrainian Edition
of Dzongsar Jamyang Khyentse's
What Makes You Not a Buddhist**

Ви тримаєте в руках перший український переклад книги всесвітньо відомого буддійського майстра Дзонгсара Кх'єнце Рінпоче. У ній висвітлюється філософський погляд буддизму – стародавньої духовної традиції, яка налічує понад 2500 років. Чому ця книга така важлива, а її поява в Україні така нагальна?

Передусім буддизм неймовірно осяжний. У ньому багато традицій та безліч різноманітних учень. Тож виокремити та захопити саму його суть геть непросто. Це питання потребує часу та ретельного вивчення. Поза тим, в Україні, так само як у всьому світі, поширюються тенденції до релігійного та філософського синкретизму, тобто змішування різнорідних культурних, релігійних і наукових традицій. Вірити в засновників всіх релігій як святих чи

¹ У видавництві «Апріорі» (Львів), готується до друку український переклад книги Дзонгсара Джам'янґа Кх'єнце «Що значить не бути буддистом» (оригінал: Khyentse, Dzongsar Jamyang (2007). *What Makes You Not a Buddhist*. Boston: Shambhala Publications. ISBN 978-1-59030-406-8). Передмова друкується за згодою видавництва та авторки.

доброчесних, певно, не зашкоди. А от вірити в істинність усіх їхніх учень одночасно – це вже клопіт. Бо ж вони мають різні, а часом протилежні погляди.

Наприклад, в основі християнства лежить концепція єдиного Бога-Творця, тож усі речі вважають створеними Богом, тоді як буддизм ґрунтується на концепції взаємозалежного виникнення: речі виникають, коли поєднуються необхідні причини й умови. Християнство вчить, що є вічна душа, а буддизм – що немає жодної незалежної та незмінної сутності (душі, життєвої енергії чи «я»). Або ж в Індії, наприклад, активно поширюється ідея, що буддизм є різновидом індуїзму (бо індуїсти вважають Будду аватаром бога Вішну). Здебільшого такі твердження живляться незнанням основ філософії або є їх навмисною хибною інтерпретацією. У результаті, навіть серед буддистів шириться помилкова думка про те, що буддизм та Адвайта-веданта² тотожні за своєю суттю.

Синкретичні ідеї начебто звучать заманливо й сучасно: «Я понад поділами і не маю упереджень. Усі вчення істинні». Але з іншого боку, спрощення чи змішування філософсько-релігійних систем розмиває їхні основи та ускладнює розуміння особливостей кожної з них. Цьому також сприяють різномасті нью-ейджівські вчителі, які в наш час неспокою, війн та епіdemій з'являються, ніби гриби після дощу, і страшенно полюбляють вживати різні «містичні» розмиті терміни: «порожнеча», «поза межність», «неконцептуальність», «ілюзорність», «пробудження» тощо поза контекстом та без чітких визначень.

В Україні ситуація ускладнюється тим, що тут буддійські дослідження досі перебувають у зародку. Буддійська філософія не є ані окремим предметом вивчення, ані науковою спеціальністю. Буддійські мови, як-то палі, санскрит чи тибетська, не викладаються в жодному українському університеті. Немає буддійських осередків практики, в яких були б постійно присутні традиційні майстри. Українські переклади буддійських книжок тільки-но почали з'являтися, а доступу до англomовної літератури майже немає. Все це творить інформаційний вакуум, у якому процвітає псевдонаука. У такій ситуації українцям, які цікавляться буддизмом, геть непросто знайти автентичні буддійські вчення та зрозу-

² Адвайта-веданта (санскр. *advaita vedānta*) – «недвоїста веданта» – індуїстське філософське вчення про тотожність людської душі або «я» (санскр. *ātman*) з абсолютною реальністю (санскр. *brahman*).

міти, в чому ж полягає суть буддизму. Саме тому поява цієї книги в Україні є такою нагальною.

У ній Дзонгсар Кх'енце пояснює, що відмінності між релігіями слід шукати не в їхніх моральних приписах, які назагал досить схожі, а в філософських поглядах. Що таке філософський погляд? Це вихідна позиція чи бачення того, що є істинно, а що – ні. Філософський погляд буддизму може бути коротко викладений у чотирьох тезах, які називаються «чотирма резюме вчення Дгарми»,³ «чотирма печатями погляду»⁴ або ж «чотирма печатями»⁵.

Чотири печаті – це чотири тези про непостійність, страждання, відсутність «я» та нірвану.⁶ Вони є центральним елементом буддійської філософії та визначають буддійський погляд на природу реальності. Вважається, що будь-яка доктрина, яка має в основі ці чотири печаті, є у згоді з філософським поглядом буддизму – тобто саме чотири печаті відрізняють буддійський погляд від усіх інших.

З огляду на їхню важливість, багато сутр та трактатів усіх буддійських традицій зосереджується на одній, двох, трьох або всіх чотирьох тезах. Якщо говорити про них не як про індивідуальні твердження, а саме як про перелік, у палійській традиції раннього буддизму, три перші тези відомі як «три характеристики».⁷ Їх можна знайти, наприклад, у «Дгаммападі» – зібранні висловлювань Будди: «Всі сукупні речі непостійні»... «Всі сукупні речі – страждання» ... «Всі сукупні речі не мають «я»».⁸ У санскритській тради-

³ Чотири резюме вчення Дгарми (санскр. *caturdharmoddāna* або *dharmoddānacatuṣṭaya*, тиб. *chos kyi sdom bzhi* або *chos kyi mdo bzhi*).

⁴ Чотири печаті погляду (санскр. *dṛṣṭimudrācatuṣṭaya*, тиб. *lta ba bka' rtags kyi phyag rgya bzhi*).

⁵ Чотири печаті (санскр. *caturmudrā*, тиб. *phyag rgya bzhi*).

⁶ Непостійність (санскр. *anitya*, тиб. *mi rtag pa*), страждання (санскр. *duḥkha*, тиб. *sdug bsngal*), відсутність «я» (санскр. *anātman*, тиб. *bdag med*) та нірвана (санскр. *nirvāṇa*, тиб. *mya ngan las 'das pa*).

⁷ Три характеристики (палі *tilakkhaṇa*).

⁸ *Dhammapada*, XX. *Magavagga*, v. 277: **Sabbe sankhara anicca ti/ yada pannaya passata/ atha nibbindati dukkha/ esa maggo visuddhiya** – «Всі сукупні речі непостійні». Той, хто бачить це за допомогою мудрості, втомлюється від страждання. Це шлях чистоти; v. 278: **Sabbe sankhara dukkha ti/ yada pannaya passata/ atha nibbindati dukkha/ esa maggo visuddhiya** – «Всі сукупні речі – страждання». Той, хто бачить це за допомогою мудрості, втомлюється від страждання. Це шлях чистоти; v. 279: **Sabbe sankhara anatta ti/ yada pannaya**

ції раннього буддизму всі чотири тези згадуються у канонічному тексті школи Магасамг'їка під назвою «Магавасту-авадана»: «Всі сукупні речі непостійні. (...) Всі сукупні речі – страждання. (...) Всі явища не мають «я». (...) Вмиротворена (...) нїрвана».⁹

У буддизмі магаяни,¹⁰ всі чотири тези викладені в сутрі «Сага-ранагапаріпрічча»: «Всі сукупні речі непостійні; (...) всі забруднені речі – страждання; (...) всі явища не мають «я»; (...) нїрвана вмиротворена»¹¹. Вони також згадані та роз'яснені в санскритських

passata/ atha nibbindati dukkha/ esa maggo visuddhiya – «Всі сукупні речі не мають «я». Той, хто бачить це за допомогою мудрості, втомлюється від страждання. Це шлях чистоти» (Dhammapada).

⁹ *Mahāvastu-avādana* (GRETIL Mvu 2_285): **sarvasaṃskārā anityāḥ sarvasaṃskārā duḥkhā sarvadharmā anātmānaḥ**// *etaṃ śāntaṃ etaṃ praṇītaṃ etaṃ yathāvadetaṃ aviparītaṃ yam idaṃ sarvopadhīpratīṅsarga sarvasaṃskārasamathā dharmopacchedo tṛṣṇākṣaya virāgo nirodho nirvāṇaṃ* – «Всі сукупні речі (*saṃskārā*) непостійні. Всі сукупні речі – страждання. Всі явища не мають «я». Це вмиротворене, найвище, істинне та незмінне, а саме залишання (*pratīṅsarga*) всіх основ існування (*upadhi*), заспокоєння (*samathā*) всіх сукупних речей, відсікання (*upaccheda*) явищ, гамування чіпляння (*tṛṣṇākṣaya*), безпристрасне (*virāga*), припинення (*nirodha*), нїрвана» (*Mahāvastu-avādana*).

¹⁰ Магаяна (санскр. *mahāyāna*, тиб. *theg pa chen po*) – Велика Колісниця, ідеалом якої є досягнення пробудження (санскр. *bodhi*, тиб. *byang chub*) на благо всіх істот.

¹¹ *klu'i bdag po chos kyi mdo bzhi po 'di dag brjod na gang dag brjod pas chos kyi phung po brgyad khri bzhi stong brjod par 'gyur ba rnam yin no||bzhi gang zhe na| 'di lta ste| 'du byed thams cad mi rtag par| byang chub sems dpa' sems dpa' chen po rnam kyi bstan pa mi zad pa'i shes pa rab tu 'jug pa dang | zag pa dang beas pa'i chos thams cad sdug bsngal bar| byang chub sems dpa' sems dpa' chen po rnam kyi bstan pa mi zad pa'i shes pa rab tu 'jug pa dang | chos thams cad la bdag med par byang chub sems dpa' sems dpa' chen po rnam kyi bstan pa mi zad pa'i shes pa rab tu 'jug pa dang | mya ngan las 'das pa zhi bar byang chub sems dpa' sems dpa' chen po rnam kyi bstan pa mi zad pa'i shes pa rab tu 'jug pa ste| klu'i bdag po chos kyi mdo bzhi po 'di dag brjod na gang dag brjod pas chos kyi phung po brgyad khri bzhi stong brjod par 'gyur ba rnam yin no||* «Володар нагів, якщо хтось промовляє ці чотири резюме Дгарми, проголошуючи їх, він висловлює всі 84 000 вчень Дгарми. Які ці чотири? Вони такі:

трактатах визначних магаянських філософів, наприклад, у коментарі Ачар'ї Васубандгу (III–IV ст. н.е.) до «Магаянасутра-алам-кари».¹²

У тибетській традиції, першим філософом, хто наголосив на важливості чотирьох печатей, був славетний Лонгченпа (1308–1364). У своєму трактаті «Дорогоцінна скарбниця філософських систем» він зазначає: «Чотири тези, які визначають буддійську доктрину, такі: всі сукупні речі непостійні; всі забруднені речі – страждання; всі явища порожні і не мають «я»; нірвана вмиротворена».¹³ Далі він пояснює, що всі сукупні речі – тобто всі явища, які виникають внаслідок причин і умов – непостійні, тому що вони з'являються у цей момент, але не тривають у наступний. Забруднені речі – тобто всі явища, що належать до самсари – призводять до страждання, тому що вони підвладні затьмаренням і схильні до розпаду. Всі явища – як самсари, так і нірвани – не мають ідентичності, бо вони позбавлені незалежної природи. Нірвана – це стан припинення страждання, або вмиротворення (Klong chen rab, 1999, Vol. 2, p. 718–720). Це лише короткий огляд класичних джерел, у яких згадуються чотири печаті. Їхні формулювання можуть дещо відрізнитися, наприклад, в одних джерелах

щоби цілком зрозуміти невичерпне вчення бодгісаттв-магасаттв про те, що **всі сукупні речі непостійні**; щоби цілком зрозуміти невичерпне вчення бодгісаттв-магасаттв про те, що **всі забруднені явища – страждання**; щоби цілком зрозуміти невичерпне вчення бодгісаттв-магасаттв про те, що **всі явища не мають «я»**; та щоби цілком зрозуміти невичерпне вчення бодгісаттв-магасаттв про те, що **нірвана вмиротворена**» ('Phags pa klu'i...).

¹² *tatra saṃskārā anityāḥ sarvasaṃskārā duḥkhāḥ ity apraṇihitasya samādhyabhāvena deśitam | sarvadharmā anātmāna ity śūnyatāyāḥ | śāntaṃ nīrvāṇam iti ānimittasya samādheḥ* – «Щодо цього, «**[всі] сукупні речі непостійні. Всі сукупні речі – страждання**» означає, згідно вчення, сутність причини самадгі свободи від прагнень. «**Всі явища не мають «я»**» означає порожнечу. «**Нірвана вмиротворена**» означає самадгі без характеристик» (Lévi, 1907).

¹³ *chos rtags kyi phyag rgya bzhi ni 'dus byas thams cad mi rtag pa/ zag pa dang bcas pa thams cad sdug bsngal ba/ chos thams cad stong zhing bdag med pa/ mya ngan las 'das pa bzhi ba'o* (Klong chen rab, 1999, Vol 2, p. 718).

говориться про сукупні речі,¹⁴ а в інших про забруднені речі,¹⁵ але суть назагал та сама.

Дзонгсар Кх'єнце Рінпоче використовує чотири печаті як призму, через яку запрошує читачів подивитися на їхні власні стереотипи та хибні інтерпретації, вийти за межі поверхових атрибутів буддизму та сягнути самого серця вчення Будди. З цією метою Рінпоче пропонує власний переклад та тлумачення цих чотирьох тез та надає часткове пояснення вибору термінології в останньому розділі «Післямова: переклад термінів». Наприклад, замість «забруднені речі» в другій печаті, Рінпоче використовує слово «емоції», а замість «страждання»¹⁶ – «біль». Це, напевно, пов'язано з тим, що забрудненість всіх явищ самсари зумовлена затьмареннями (жаданням, гнівом, заплутаністю, заздрістю, пихою тощо), а їх зазвичай вважаються емоціями. А «біль», як пояснює в післямові сам Рінпоче, зосереджує увагу на внутрішній причині страждання – воно внутрішньо мотивоване, а не спричинене кимсь або чимсь із зовні. Окрім того, поняття відсутності «я»¹⁷ у третій печаті, він також називає «порожнечою»,¹⁸ а четверту печать – «нірвана вмиротворена» – трактує як позамежність концепціям, тобто нірвана – це не лише вмиротворення страждань та їхніх причин, але також заспокоєння та вихід за межі всіх концепцій. Такі пояснення притаманні вченню буддизму магаяни.

В українському перекладі книга отримала назву «Що значить не бути буддистом». У ній окреслено метод, що ним автор пропонує керуватися у наших духовних пошуках, як мірилом істинності, повсякчас перевіряючи на відповідність чотирьом печатам свої наміри, думки та дії. Усвідомивши, що значить не бути буддистом, ми врешті дійдемо розуміння того, як буддистом бути.

Сподіваємося, що ця книга стане в нагоді всім, хто цікавиться буддизмом. Хай її поява в Україні сприяє поширенню автен-

¹⁴ Сукупні речі (санскр. *saṃskāra*, тиб. *'du byed*).

¹⁵ Забруднені речі (санскр. *sāsrava*, тиб. *bzag bcas*).

¹⁶ Страждання (санскр. *duḥkha*, тиб. *sdug bsngal*).

¹⁷ Відсутність «я» (санскр. *anātman*, тиб. *bdag med*) – відсутність постійної, унітарної та незалежної ідентичності в індивідах та явищах.

¹⁸ Порожнеча (шуньята) (санскр. *śūnyatā*, тиб. *stong pa nyid*) не має нігілістичного сенсу заперечення існування явищ, а означає лише, що вони позбавлені незалежного існування. Шуньяту визначають як повноту й безмежний потенціал для проявлення будь-якої форми (санскр. *rūpa*, тиб. *gzugs*).

тичного вчення Будди. Хай щонайшвидше запанує мир, і в наш край повернеться світоч вчення Дзонгсар Кх'єнце Рінпоче та інші дорогоцінні майстри. Хай всі істоти звільняться від затьмарень та сягнуть досконалого просвітлення.

Про автора

Дзонгсар Джам'янг Кх'єнце Рінпоче (Dzongsar Jamyang Khyentse Rinpoche), знаний також на ім'я Кх'єнце Норбу (Khyentse Norbu), – відомий у світі буддійський учений та вчитель несектарної традиції тибетського буддизму, а крім того, видатним кінорежисер і письменник.

Він народився у 1961 році в східному Бутані в родині йогинів, поетів і майстрів медитації. Коли йому виповнилося сім років, Й.С. Сак'я Трізін, голова школи Сак'я тибетського буддизму, визнав його перевтіленням уславленого буддійського вчителя Дзонгсара Джам'янга Кх'єнце Вангпо (1893–1959), який був еманациєю Джам'янга Кх'єнце Чок'ї Лодро (1820–1892), видатного тибетського майстра XIX століття.

Тоді ж, у сіми років (1968 рік), Дзонгсар Кх'єнце розпочав навчання в головному придворному монастирі королівства Сіккім, в Індії, де впродовж п'яти років сумлінно вивчав буддійську філософію та ритуальні практики. Потім продовжив поглиблене вивчення буддійської філософії в коледжі Сак'я в Дехрадуні (Індія), де також отримував посвяти й настанови для всебічного опанування тантрійської традиції. Він навчався у відоміших тибетських буддійських майстрів нашого часу, якими були, зокрема у Й.С. Дуджом Рінпоче та Лами Сонам Зангпо (діди Дзонгсара Кх'єнце Рінпоче по батькові та матері), Й.С. Кармапа XVI, Й.С. Ділго Кх'єнце Рінпоче, Й.С. Сак'я Трізін, а також у багатьох інших.

Рінпоче опікується спільнотою, яка налічує близько 3000 ченців у кількох монастирях і буддійських освітніх закладах Азії. Серед них монастир Дзонгсар та коледж Дзонгсар, що в Дерге (провінція Сичуань, Китай), Інститут Дзонгсара Кх'єнце Чок'ї Лодро в Чаунтрі (штат Гімачал-Прадеш, Індія), а також Інститут буддійських досліджень Чок'ї Г'яцо (Деватханг, Бутан). Окрім монашої спільноти, він наставляє сотні тисяч учнів по всьому світу.

Численні творчі та філантропічні ініціативи Дзонгсара Кх'єнце, в яких він проявляє себе як письменник, режисер і меценат, виходять далеко за межі традиційної активності буддійського вчителя. Він керує кількома просвітницькими та гуманітарними організаціями, серед яких «Фундація Кх'єнце» (*Khyentse Foundation*,

www.khyentsefoundation.org), що присвячена збереженню та поширенню мудрості Будди; «Намір Сіддгартхи» (*Siddhartha's Intent*, www.siddharthasintent.org), що зосереджена на упорядкуванні, оцифруванні та збереженні вчень, дарованих самим Рінпоче; «84000: Переклад слів Будди» (*84000: Translating the Words of the Buddha*, www.84000.co), що ставить собі за мету переклад буддійського тибетського канону на сучасні мови; «Лотосове про-світництво» (*Lotus Outreach*, www.lotusoutreach.org), що забезпечує доступність освіти, охорони здоров'я та безпечного життя для жінок і дітей із вразливих верств населення в Камбоджі та Індії; та зрештою – «Освіта серединного шляху» (*Middle Way Education*, www.middlewayeducation.org), що запроваджує буддійську освіту для дітей.

Дзонгсар Кх'єнце захоплюється кінематографом. Він вчився кінематографічному мистецтву у видатного італійського режисера Бернардо Бертолуччі та був консультантом у його фільмі «Маленький Будда» (*Little Buddha*, 1993). Рінпоче сам використовує кінематограф як засіб передання буддійських вчень та зняв вже сім повнометражних фільмів: «Кубок» (*The Cup*, 1999), «Мандрівники та чародії» (*Travelers and Magicians*, 2003), «Вара: благословення» (*Vara: A Blessing*, 2013), «Хема хема: заспівай мені пісню, поки я чекаю» (*Hema Hema: Sing Me a Song While I Wait*, 2017), «У пошуках пані з іклами та вусами» (*Looking for a Lady with Fangs and a Moustache*, 2019) та «Свиня на переході» (*Pig at the Crossing*, 2024).

Окрім книги «Що значить не бути буддистом» (*What Makes You Not a Buddhist*, 2007), Дзонгсар Кх'єнце є автором «Не заради щастя: посібник із так званих підготовчих практик» (*Not for Happiness: A Guide to the So-Called Preliminary Practices*, 2012), «Гуру п'є бурбон?» (*The Guru Drinks Bourbon?* 2016), «Упевненим кроком: путівник паломника по священних місцях Будди» (*Best Foot Forward: A Pilgrim's Guide to the Sacred Sites of the Buddha*, 2018), «Жити значить вмирати: як підготуватися до смерті, вмирання й того, що після них» (*Living Is Dying: How to Prepare for Death, Dying and Beyond*, 2020) та «Отрута – це ліки» (*Poison is Medicine*, 2021).

Рінпоче має тісний зв'язок з Україною. У травні 2013 року він відвідав Київ та дарував дводенні вчення з основ буддійського філософського погляду. Спадкоємець великих майстрів традиції передання, він є світочем для тих, хто шукає істину, та втіленням мудрості, любові й милосердя для цілого світу.

Посилання / References

Dhammapada (1986), Editorial Committee, Burma Tipitaka Association Rangoon, Burma, available at: <https://www.tipitaka.net/tipitaka/dhp/verseload.php?verse=277> (accessed 4 August 2024).

Klong chen rab 'byams pa dri med 'od zer. *Mdzod bdun*, 7 vols., Bum skyabs, 1999.

Lévi, S. (1907), *Mahāyānasūtrālaṅkāra, Exposé de la doctrine du Grand Véhicule*, vol. I, Paris, available at: https://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/corpustei/transformations/html/sa_asaGga-mahAyAnasUtrAlaMkAra-comm.htm (accessed 4 August 2024).

Senart, É. (Ed.) (1882–1897), *Mahāvastu-avādana*, in 3 vol. Paris, 1882–1897, available at: https://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/corpustei/transformations/html/sa_mahAvastu-avAdana.htm (accessed 4 August 2024).

'Phags pa klu'i rgyal po rgya mtshos zhus pa zhes bya ba theg pa chen po'i mdo (Āryasāgaranāgarājaparipṛcchānāmatamahāyanasūtra) [Благородна сутра магаяни «Запитання царя нагів Саґари»]. Tōh 155, *Sde dge bka' 'gyur*, vol. 58, f. 205r5–205v7.